

Maria Zarębina, Kraków

Profesor Stanisław Urbańczyk i tajne nauczanie w Uniwersytecie Jagiellońskim

30 października 2001 roku pożegnaliśmy na cmentarzu Rakowickim w Krakowie Profesora Stanisława Urbańczyka. W grupie kolegów językoznawców wysłuchałam licznych przemówień pogrzebowych, oddających sprawiedliwość pełnemu trudów i osiągnięć życiu Zmarłego. Przemawiający to przedstawiciele Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polskiej Akademii Umiejętności, pracowni Polskiej Akademii Nauk, koledzy, przyjaciele, współpracownicy, uczniowie. Przypomniano prace naukowe Profesora, osiągnięcia dydaktyczne, pełnienie różnych funkcji i uzyskiwane godności; wspomniano o pobycie w obozach koncentracyjnych Sachsenhausen i Dachau, na temat którego Profesor napisał książkę «Uniwersytet za kolczastym drutem». W życiorysie Profesora zabrakło mi wzmianki o udziale Zmarłego w tajnym nauczaniu. Tymczasem po powrocie z obozu prof. Urbańczyk już w lutym 1941 r. został zatrudniony w Bibliotece Jagiellońskiej, którą okupant przemianował na Staatsbibliothek (o czym obszernie w pracy zbiorowej «Ne cedat Academia» pisze Kazimiera Tatarowiczówna), a od 1942 do 1945 podjął swoje przedwojenne zajęcia w konspiracyjnym Uniwersytecie Jagiellońskim.

W 20 lat później na wielki jubileusz 600-lecia UJ mógł napisać wspomnienia z tego okresu «Nam uczyć zakazano» w pracy zbiorowej «Alma Mater w podziemiu», a pod koniec życia w książce «Z miłości do wiedzy». Prof. Urbańczyk przypomniał, że na propozycję prof. Małeckiego, z którym przyjaźnił się w obozie, zgodził się uczestniczyć w tajnym nauczaniu, obejmując ćwiczenia z gramatyki opisowej języka polskiego na latach młodszych. Odbływały się one w grupach kilku do kilkunastu osób albo u niego na Zielonej (Sarego), albo w mieszkaniach studentów, najczęściej u Ewy Heise przy ul. Sebastiana. Potwierdza te dane w swoich wspomnieniach prof. Zenon Klemensiewicz, a ze studentów Maria Bobrownicka, Janina Oborska-Lovell, Zofia Siudut oraz Alfred Zaręba. Na wyższych latach studiów, w kalendarzowym roku 1944 prowadził ówczesny dr Urbańczyk konwersatorium na temat krytycznego czytania tekstów naukowych. W tych zajęciach uczestniczyłam, natomiast na ćwiczenia z gramatyki opisowej uczęszczałam do równoległego «kompletu» profesora Klemensiewicza.

O udziale prof. Urbańczyka w podziemnym uniwersytecie piszą w swoich pracach dotyczących okupacji J. Zborowski i S. Poznański, M. Walczak, S. Gawęda.

Przypominam o tych faktach, ponieważ uświadomiłam sobie, że prof. Urbańczyk był ostatnim z żyjących konspiracyjnych wykładowców na studiach polonistycznych. Gdy 6 listopada 1939 r. profesorów UJ wywożono do obozów koncentracyjnych, był wśród najmłodszych. Nic więc dziwnego, że wszyscy pozostali wyprzedzili go w ukończeniu ziemskiej wędrówki. W tym samym roku, w styczniu 2001, odprowadziliśmy na wieczny spoczynek prof. Franciszka Sławskiego, również uczestnika tajnego nauczania. Kondukt prowadził kardynał F. Macharski, prof. Urbańczykowi w drodze do rodzinnego grobowca towarzyszył biskup J. Szkołoń.

Przypomnę tu wszystkich naszych wojennych profesorów — któż inny będzie o nich pamiętał, jeśli nie uczniowie, a i tych coraz ubywa. Prócz wymienionych tu po nazwisku żyjących studentach podziemnej polonistyki oraz Danucie Michałowskiej i córce prof. Klemensiewicza, Irenie, późniejszej Bajerowej, nie wiem o innych. Naszym profesorom winniśmy wdzięczną pamięć. Kto nie przeżył września 1939 roku, nie jest w stanie zrozumieć, czym był najazd hitlerowski i radziecki na Polskę. W szczególności, czym był dla młodzieży. Zawalił się cały porządek rzeczy, zawalił się nasz świat, nie było struktur państwowych, nie było na czym się oprzeć; rodziny straciły ojców i braci w kampanii wrześniowej, członkowie i żywciele rodzin znaleźli się w obozach jeńców, na emigracji, zaginięci; materialna podstawa życia była poderwana, nie było pracy w polskich instytucjach, urzędach, nie działały szkoły... Możliwość podjęcia przerwanej nauki w konspiracyjnej szkole, najpierw średniej, potem wyższej przywracała ład w naszym młodym życiu, przywracała mu sens i nadzieję na przyszłość.

Coś podobnego musieli przeżyć Amerykanie 11 września 2001 roku po zamachu terrorystycznym na World Trade Center w Nowym Jorku i Pentagon w Waszyngtonie: pożary i zgłiszcza, strefa zerowa, śmierć i poszukiwanie najbliższych, zachwianie poczucia bezpieczeństwa.

Wyliczam tu kolejne straty osobowe. Daty śmierci poszczególnych profesorów znalazłam w materiałach i dokumentach publikacji: «Ne cedat Academia», «Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny», «Złota księga Wydziału Filologicznego UJ», wreszcie zasięgałam informacji w Instytucie Filologii Słowiańskiej UJ.

Oto moja lista:

W roku 1944, czyli jeszcze w czasie okupacji, zmarł na gruźlicę, której nabawił się w obozie w Sachsenhausen/Oranienburg, doc. Ludwik K a m y k o w s k i. W podziemnym uniwersytecie wykładał literaturę francuskiego i hiszpańskiego Baroku i Oświecenia.

Tuż po wojnie, w roku 1946, w wieku 43 lat, odszedł od nas prof. Mieczysław M a ł e c k i, więzień obozów koncentracyjnych Sachsenhausen i Dachau. Po powrocie z obozu zorganizował tajne nauczanie na UJ, był za to prześladowany przez władze komunistyczne pod paradoksalnym zarzutem współpracy z okupantem. Wykładał język staro-cerkiewno-słowiański i egzaminował z tego przedmiotu, prowadził też seminaria ze sławistyki. Pochowany w Rabce.

W roku 1948 zmarł prof. Zygmunt Z a w i r s k i. Na tajnych kompletach wykładał logikę i filozofię, egzaminował z nich.

W roku 1958 zmarł twórca dialektologii polskiej prof. Kazimierz N i t s c h, w wieku 84 lat (1874–1958). 6 listopada 1939 r. wraz z innymi pracownikami uniwersytetu został aresztowany i wywieziony do obozu w Sachsenhausen, z którego wrócił w lutym 1940 r. Mimo pobytu w obozie zgłosił swój akces do tajnego nauczania i prowadził seminarium z dialektologii. Zmarł w Krakowie, pochowany został w grobowcu rodzinnym na Rakowicach.

W r. 1965 zmarł prof. Tadeusz L e h r - S p ł a w i ń s k i, rektor UJ w pamiętnym roku 1939 i pierwszy rektor tuż po wojnie (w czasie okupacji i pobytu prof. Lehra w obozie koncentracyjnym zastępował go prof. Władysław Szafer). Po powrocie z Sachsenhausen ukrywał się początkowo na wsi w Sandomierskiem, w 1943 wrócił do Krakowa i wziął udział w tajnym nauczaniu, prowadząc wykłady z historii Słowian, seminaria dla polonistów i sławistów, także wykłady z gramatyki opisowej języka rosyjskiego. Pochowany został w grobowcu rodzinnym na cmentarzu Rakowickim.

W r. 1968 zmarł, w wieku lat 83, prof. Stanisław P i g o ń (1885–1968), więzień obozu Sachsenhausen. Powrócił w r. 1940, przeżycia obozowe przedstawił w książce «Wspominki z obozu Sachsenhausen, 1939–1940». Początkowo ukrywał się w rodzinnej Komborni, po powrocie do Krakowa podjął w 1942 wykłady kursoryczne i monograficzne z historii i teorii literatury polskiej, zasad bibliografii i z poetyki (ta wielostronność zadań była konieczna: prof. Ignacy Chrzanowski zginął w obozie w Sachsenhausen 19 stycznia 1940 r., a prof. Stefan Kołaczkowski dogorywał już w drodze powrotnej z obozu i zmarł w tydzień po powrocie, 17 lutego 1940 r.). W strukturach konspiracyjnego UJ prof. Pigoń był kuratorem Bratniej Pomocy Studentów, w czym kontynuował swoją przedwojenną działalność. Po wojnie «źle widziany» przez władze komunistyczne, przez jakiś czas był nawet odsunięty od możliwości wykładania. Pogrzeb prof. Pigionia odbył się na cmentarzu Rakowickim, w jakiś czas później przeniesiono zwłoki do grobowca rodzinnego na Salwatorze.

W r. 1969 zginął w katastrofie lotniczej pod Zawoją prof. Zenon K l e m e n s i e w i c z. Przedwojenny docent UJ z dydaktyki i językoznawstwa polskiego podjął w czasie wojny wykłady i ćwiczenia z gramatyki opisowej języka polskiego, gramatyki historycznej z dialektologią, później proseminarium językoznawcze. Egzaminował z obu gramatyk. Wszystkie krakowskie grupy polonistyczne przeszły przez szkołę prof. Klemensiewicza, od przedwojennych słuchaczy do kompletów powstałych w roku 1944. Sierpniowa «czarna niedziela», masowe obławy i łapanki, wywożenie na kopanie rowów obronnych spowodowały zawieszenie zajęć uniwersyteckich. Studenci wrócili do nich trybem normalnym od kwietnia 1945, jak wspomina profesor.

W r. 1975 zmarł prof. Kazimierz W y k a. Dr Wyka na tajnym uniwersytecie wykładał problematykę poezji i krytyki literackiej, prowadził analizę tekstu poetyckiego. Przyjeżdżał z podkrakowskich Krzeszowic, siedziby gubernatora Hansa Franka, zawsze z walizką książek. Zapoznawał nas z literaturą okupacyjną krajową i emigracyjną. Pochowany na Salwatorze; kondukt pogrzebowy prowa-

dził na cmentarz z kościoła PP Norbertanek przedwojenny uczeń prof. Wyki (a także prof. Urbańczyka), kardynał Karol Wojtyła.

Rok 1976 był datą śmierci prof. Juliana Krzyżanowskiego, który dołączył do grona wykładowców literatury po upadku powstania warszawskiego. Jako stały profesor Uniwersytetu im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie zaliczony jest do tych, którzy nie pozostawali w stosunku służbowym do Uniwersytetu Jagiellońskiego (podobnie jak Stefan Vrtel-Wierczyński, wykładający literaturę staropolską, a wcześniej wysiedlony z Poznania Mieczysław Brahmer, prowadzący wykłady z literatury porównawczej oraz Tadeusz Grabowski z tegoż uniwersytetu, wykładający historię i teorię literatury), jednakże tuż po zakończeniu wojny wykładał na UJ, gdyż zdawaliśmy u niego egzaminy z literatury Odrodzenia, a inni studenci wspominają jego barwne wykłady z literatury Pozytywizmu. Wkrótce powrócił na UW. Zmarł w Warszawie.

W roku 1978 zmarł doc. Vilim Frančić. Prowadził na tajnych kompletach lektorat języka serbskiego. Zwolniony z Sachsenhausen z grupą najstarszych profesorów (tj. urodzonych przed 1900 r.) podjął interwencję w sprawie pozostałych w obozie 54 młodszych pracowników UJ, z pomocą Ivo Andrića, późniejszego noblisty, który w tym czasie był posłem neutralnej jeszcze Jugosławii w Berlinie.

W roku 1992 odszedł od nas prof. Jan Safarowicz. W czasie okupacji odbywał z polonistami kurs języka greckiego zakończony kolokwium, miał też wykłady z indoeuropeistyki, z historycznej łaciny, ćwiczenia z greckiego i sanskrytu (tzw. zajęcia pomocnicze przy głównym kierunku, np. filologii polskiej czy słowiańskiej). Spoczywa na cmentarzu Rakowickim.

W styczniu roku 2001 na tymże cmentarzu spoczął prof. Franciszek Sławski, członek PAU i PAN, sławista, autor Słownika etymologicznego języka polskiego. W czasie wojny był asystentem prof. Małeckiego i prowadził z polonistami ćwiczenia z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, a także lektorat rosyjski. Doktorat Franciszka Sławskiego przypadł na czas wojny. Było to w życiu podziemnego uniwersytetu wydarzenie niezwykle: promotorem był prof. Lehr-Spławiński, tematem rozprawy był szyk enklityki w języku bułgarskim. Prof. Sławski jeszcze 6 stycznia 2001 r. napisał do uczestników konferencji w Warszawie «Przesłanie» do językoznawców polskich XXI wieku, 19 stycznia już nie żył. 23 października tegoż roku zmarł, w wieku 92 lat (1909–2001), prof. Stanisław Urbańczyk, polonista i sławista, więzień Sachsenhausen i Dachau, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Adama Mickiewicza, członek PAU, kierownik pracowni Słownika staropolskiego.

Bibliografia

- Alma Mater w podziemiu. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim. 1941–1945. Praca zbiorowa, red. M. i A. Zarębowie, Kraków 1964.
- S. Gawęda, Uniwersytet Jagielloński w okresie okupacji hitlerowskiej. 1939–1945, Kraków 1979.
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, t. I–II, Warszawa 1984–1985.
- Ne cedat Academia. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim 1939–1945, zebrali i opracowali M. i A. Zarębowie, Kraków 1975.
- S. Pigoń, Wspominki z obozu w Sachsenhausen (1939–1940), Warszawa 1966. Na okładce: Häftling Nr 5299.
- Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001.
- M. Walczak, Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945, Wrocław 1978.
- S. Urbańczyk, Uniwersytet za kolczastym drutem, wyd. 3, Kraków 1975.
- S. Urbańczyk, Z miłości do wiedzy. Wspomnienia, Kraków 1999.
- K. Wyka, Życie na niby. Pamiętnik po kłęsce, Kraków–Wrocław 1984.
- J. Zaborowski, S. Poznański, Sonderaktion Krakau, Warszawa 1964.
- Złota księga Wydziału Filologicznego UJ, red. J. Michalik, W. Walecki, Kraków 2000.